

Metafizik (Tanrı-bilim) ve Kalam Arasındaki Fark Üzerine*

On the Difference Between Metaphysics and Al-Kalam

Sirâceddin El-URMEVÎ

Çev. Engin ERDEM^a

^aDin Felsefesi AD,
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Ankara

Yazışma Adresi/Correspondence:
Engin ERDEM
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Din Felsefesi AD, Ankara,
TÜRKİYE/TURKEY
erdem_engin@yahoo.com

ÖZET El-Urmevi bu risalede metafizik ile kalam arasındaki farkı konu etmektedir. Ona göre Tanrı'nın varlığını kanıtlamak kalam biliminin işi değildir. Tanrı'nın varlığı ancak metafizikte kanıtlanabilir. Kelamcının işi Tanrı'nın sıfatlarını, fiillerini ve Tanrı-evren ilişkisini açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: el-Urmevi; metafizik; kalam; tanrı; bilim

ABSTRACT In this risalah, al-Urmavi considers the issue of the difference between metaphysics and Kalam. For him, God is not a subject matter for metaphysics, but to prove His existence is an aim for it. So, the science of Kalam gains its subject matter from metaphysics and it must focus on the attributes of God and His relations with creatures.

Key Words: al-urmavi; metaphysics; kalam; god; science

Journal of Islamic Research 2016;27(3):442-7

Bilimler ya teorik ya da pratiktir; teorik bilimlerin en yüksek amacı, sadece doğru görüş ve inanç elde etmektir; pratik bilimlerin en yüksek amacı ise, eylemlerimizin nasıl olması gerektiği ile ilgili doğru görüş ve inanç elde

*Bu risalenin tercümesinde Y. Doç. Dr. Burhan Köroğlu'nun hazırladığı tahkikli nüshayı (*Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (2009/1), 83-107) esas aldım; tercüme için izin veren Sayın Köroğlu'na müteşekkirim. Bu risale ile *Metafizik Delil: İbn Sînâ'nın İsbât-ı Vâcib Yöntemi* (Ankara: Yayinevi, 2012) başlıklı kitabımın birinci bölümünü yazarken karşılaştım. İlgili bölümde İbn Sînâ'nın metafiziğin konusu-amacı bağlamında Aristoteles'e yönelttiği eleştirileri; bunların İslam ve Batı geleneğindeki yansımalarını araştırırken el-Urmevî'nin risalesini okuduğumda İbn Sînâ'nın metafizik-kalam ilişkisi konusundaki yaklaşımını bu kadar iyi anlayan, eş-Şeyhu'r-Reis'in örtük olarak söylediği bazı fikirleri açıkça biçimde ortaya koyan bir metinle karşılaşmaktan dolayı büyük heyecan duydum. El-Urmevî bu metinde Metafizik-Kalam ilişkisini ve bilimsel bir disiplin olarak Kalam'ın statüsünü açıklarken diğer pek çok Kelamcının yaptığı gibi dîni-aklı, İslâmî-gayr-i İslâmî gibi bir ayrıma gitmeksizin salt bilimsel bir anlayışla meseleyi ele almaktadır. Ona göre Metafizik ile Kalam arasındaki fark birinin akli, diğerinin dîni olması ile değil, ele aldıkları konularının farklılığı ile alakalıdır. Metafiziğin konusu, varlık olması bakımından varlık; amacı, Zorunlu Varlık'ı kanıtlamaktır. Kalam'ın konusu Tanrı'dır; amacı ise Tanrı'nın sıfatlarını, fiillerini ve Tanrı-evren ilişkisi vb. konuları açıklamaktır. El-Urmevî'nin ortaya koyduğu bu İbn Sînâcı onto-teolojik perspektifin günümüzde, ilahiyat, metafizik, teoloji ve kalam gibi terimlerin neye delalet ettiği konusunda önemli bir açılım getireceğini düşünüyorum. [Geniş bilgi için bkz. Engin Erdem, *Varlıktan Tanrı'ya: İbn Sînâ'nın Metafizik Delili*, İstanbul: Endülüs, (Gözden Geçirilmiş Baskı), 2016, ss. 28-107]. Bu risalenin tercümesinin yayınlanması konusunda *İslâmî Araştırmalar Dergisi*'nden onay geldikten kısa bir süre sonra aynı risalenin yeni bir tahkikinin ve tercümesinin yayınlandığını gördüm. Y. Doç. Dr. Tuna Tunagöz ve bizim tarafımızdan yapılmış olan iki ayrı tercümenin el-Urmevî'nin şimdiye değin ihmal edilmiş kıymetli görüşlerinin anlaşılması konusunda okuyucuya mukayeseli bir değerlendirme imkânı sunacağını umut ediyorum. Bkz. Tuna Tunagöz, "Sirâceddin el-Urmevî'nin Risâle Fî'l-Fark Beyne Mevzû'ayı'l-İlmi'l-İlâhî ve'l-Kelâm Adlı Eseri: Eleştirel Metin ve Çeviri", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, Eylül 2016, Sayı 31, ss. 265-288.

etmektir. Teorik bilimlerde kişinin bilme gücü, pratik bilimlerde - ki bunlar “ahlak” ve “siyaset” olarak bilinir- kişinin eylem gücü yetkinleşir. Teorik bilimler, “doğa-bilimi”, “matematik” ve “metafizik/ilâhiyat” olmak üzere üç kısma ayrılır. Doğa-bilimi, devingen ve durağan olması bakımından nesnelere konu eder ve nesnelere bu açıdan ilişkin durumları araştırır. Matematik, bizzat maddeden ayrı olan nicelikleri veya nicelik sahibi şeyleri konu eder; nicelik olması bakımından niceliğe ilişkin durumları araştırır; matematiğin konusunun tanımında ne madde ne devinim türünden bir şey bulunur. Metafiziğe gelince, bu bilimde, tanımı ve yapısı gereği maddeden ayrı olan şeyler, ister doğal ister matematiksel olsun var-olan ilk nedenler, nedenlerin nedeni ve ilkelere ilkesi-ki bu yüce Tanrı’dan başkası değildir araştırılır. (Bunların hepsi kendi yerinde açıklanan ve bilinen şeylerdir.)

GİRİŞ

Her bilimin bir konusu ve kendisinden delil getirilen ilkeleri vardır (kendisi hakkında delil getirilene sorun(lar)/mesâil denir); bilimin konusu, baştan kabul edilen (müselleme), yani tartışmasız var sayılan bir şeydir; daha sonra bu bilimde o konuya ilişkin özel durumlar araştırılır. (Bunların hepsi kendi yerinde açıklanan ve bilinen şeylerdir.) Baştan kabul edilen şey, amaç olamaz; bir bilimde ancak kendisi bakımından apaçık olan veya o bilimin üstündeki başka bir bilimde açıklanan şey baştan [konu olarak] kabul edilebilir. Öyleyse, metafizik biliminin de bir konusu, ilkelere ve amaçları vardır.

Eğer bunu anladıysan şöyle devam ederiz: Metafizik biliminin konusu ya varlık olması bakımından varlıktır ya da belli/özel bir varlıktır, yani, Allah Teâla’dır; ya neden olması bakımından ilk nedenlerdir, ya da “bu etkindir”, “şu edildir” tarzındaki özel nedenlerdir. Bu, bazıların doğru zannedebileceği bir görüştür. Metafizik biliminin konusu olarak sayılanlar işte bu dört

taneden fazla değildir ve birincisi hariç hepsi yanlıştır. Demek oluyor ki metafiziğin konusu varlık olması bakımından varlıktır; çünkü metafizik biliminin özel bir varlık olarak yüce Tanrı’yı konu etmesi pek çok sebepten ötürü mümkün değildir.

Birincisi, Tanrı bu bilimde bir amaçtır; bir bilimin amacı o bilimin konusu olamaz. Tanrı’nın bu bilimde amaç olmasına gelince, O, bu bilimin amacı olduğu için başka bir bilimin amacı olamaz; dolayısıyla Tanrı bu bilimin amacıdır. Tanrı’nın amaç olmasına gelince, eğer amaç olmasaydı O’nun [varlığının] ya kendiliğinden açık olması ya da delile ihtiyaç duymaması gerekirdi. [Ancak] Tanrı’nın varlığı ne kendiliğinden açıktır ne de delile ihtiyaç duymaması söz konusudur (çünkü aşağıda açıklanacağı üzere) O’nun için bu bilimde delil vardır. Tanrı’nın başka bir bilimin amacı olmamasına gelince, eğer sen bilinen bilimlere bakıp onların konusunu ve amaçlarını incellersen Tanrı’nın bu bilimlerden hiç birinin amacı olmadığını anlarsın. Sözgelimi doğa-bilimlerine bakarsan, bu bilimlerin devingen ve durağan olması bakımından nesnelere konu ettiğini görürsün ve Tanrı’nın bu bilimlerin amacı olmadığını anlarsın. Benzer biçimde, matematik bilimlerine bakarsan, (daha önce geçtiği üzere) bu bilimlerin nicelik olması bakımından niceliği konu ettiğini görürsün ve Tanrı’nın bu bilimlerin de amacı olmadığını anlarsın. Şu açığa çıkmıştır ki Tanrı’nın varlığını kanıtlamak bir amaçtır; Tanrı, başka bir bilimin değil bu bilimin [metafiziğin] amacıdır.

İkincisi, metafizikte maddeden ve maddenin ilişkinlerinden bağımsız/ayrık olan şeyler araştırılır; Tanrı, madde ve ilişkinlerinden her bakımdan en uzak olan varlıktır. Tanrı ne cisimdir ne cisimseldir ne de herhangi bir bakımdan madde ile ilişkilidir. Dolayısıyla, anlayacağın üzere, Tanrı metafiziğin amacıdır, konusu olamaz.

Üçüncüsü, bu bilim, özel bir varlığı özel varlık olması bakımından konu etmez. Eğer böyle

olsaydı bu bilimin araştırma alanının söz konusu özel varlıkla ilgili özel durumlarla sınırlı olması gerekirdi. Ancak şurası bilinen bir husustur ki metafizikte araştırılan konuların çoğunluğu, her varlığı varlık olması bakımından kapsayan şeylerdir. Bu bilimin konusu belli özel bir varlıkla sınırlı değildir; eğer bu bilimde özel bir varlık konu edilirse o özel varlık olması bakımından değil, var olması bakımından araştırılır. Şu anlaşılmaktadır ki bu bilimin konusu belli/özel bir varlık değildir; aksine varlık olması bakımından varlıktır.

Bu bilimin uzak nedenleri, yani, neden olması bakımından nedenleri konu etmesinin doğru olmadığına gelince, bunun iki sebebi vardır. Birincisi, bu bilimde belli/özel nedenlere ilişkin manalar değil, tümellik-tikellik, kuvvelik-fiillik ve zorunluluk-olurluluk gibi neden olması bakımından mutlak olarak nedenlere ilişkin manalar konu edilir. Bu manalar başka bilimlerde değil, bu bilimde araştırılır. Bunlar, ne doğabilimlerinin ve matematiğin ne de ahlak ve siyaset gibi pratik bilimlerin konularının özel ilişkinelerindedir. Dolayısıyla bunlar sadece metafizikte araştırılır. İkincisi, mutlak olarak nedenlerin bilgisi, özel nedenlerin bilgisinden sonra gelir. Biz, nedenliler için, varlıkta onlardan önce gelmeleri bakımından onlara ilişkin nedenlerin bulunduğunu bilmedikçe orada mutlak olarak nedenin bulunduğunu da bilemeyiz. Böyle bir durumda, ne akıl ne de duyu orada mutlak olarak bir nedenin bulunmasının gerekli olduğunu söyler. Duyu, sadece ardıllığı idrak eder; iki şeyin art arda gelmesinden, onlardan birinin diğerinin nedeni olduğu çıkmaz. Zihnin, duyu ve tecrübenin sunduğu verilerin çokluğuna bakarak ikna olmasına gelince, bu, güvenilir değildir. Biz, bu yolla, İlk Neden'in, Zorunlu Varlık'ın var olduğunu ispat ettik. Bu bilimin konusunun özel nedenler olması doğru değildir; çünkü özel nedenler bu bilimde araştırılır. Bu bilimin konusunun bütün olması bakımından nedenlerin bütününün olması

da doğru değildir; çünkü parçalar hakkındaki bilgi bütün hakkındaki bilgiden önce gelir. Şayet [bu bilimde] nedenler var olması bakımından araştırılırsa [bu bilimin] konusu bir şart olmaksızın, varlık olması bakımından varlık olur. (Bu bilimin ilk konusunun bu olduğu da ortaya çıkar.) Metafiziğin amaçlarına ve sorunlarına gelince, bunlar, varlık olması bakımından varlığa ilişkin durumlardır. Cevher, nitelik ve nicelik gibi onlardan bazısı, adeta onun [varlık olması bakımından varlığın] türleri gibidir; birlik, çokluk, kuvvelik ve fiillik gibi diğer bazısı ise onun özel ilişkileri gibidir.

Eğer şöyle dersen: “Bu bilimin konusu varlık olması bakımından varlık ise ve varlık olması bakımından varlığın bilgisinin apriori olması zorunlu ise, bu, varlık hakkındaki bilginin apriori olmasını gerektirir.”

Derim ki “Evet, durum böyledir; diğer kitaplarda açıkladığımız gibi, varlığın tanımı hakkında söylenen şeyler gerçek tanım değildir; aksine, her ne kadar zihinde ve dış dünyada ona eşit olsa bile, ismin açıklanmasından ibarettir.

Eğer şöyle dersen: “Bu bilimin konusu varlık olması bakımından varlık olduğu zaman bu bilimde varlığın ilkelerini kanıtlanmamız söz konusu olamaz. Çünkü her bilimdeki araştırma, o bilimin ilkeleri hakkında değil ancak o bilimin konusunun ilişkinlerine dair bir sonuç verir.

Derim ki “İlkeleri araştırmak, bu konunun [varlık olması bakımından varlığın] ilişkinlerini araştırmaktır. Çünkü bir şeyin, bir şey için ilke olması o şeyin dışındadır, o şey için kurucu değildir. Aksine, ilke olmak, varlığın doğasına kıyasla ona eklenen ve ona ilişkin bir şeydir. Çünkü ilke, bütün varlığın ilkesi değildir; aksi durumda onun kendisinin de ilkesi olması gerekirdi. İlke, belli bir varlığın, var-olanların bir kısmının, yani nedenlilerin ilkesidir. Dolayısıyla, bu bilimde mutlak olarak varlığın ilkesinin araştırılması söz konusu değildir.

Tüm bu açıklamalardan şu açığa çıkmıştır ki, metafiziğin/teolojinin konusu, varlık olması bakımından varlıktır. Eğer bu bilimde maddenin incelemeyeği şeyler araştırılırsa, bu araştırma sadece maddeye gerek duymayan bir mana olması yönünden olacaktır ki bu da varlık olması bakımından varlıktan başkası değildir. Bu bilimde araştırılan şeylerin tamamı şu dört kısımdan ibarettir:

Birincisi, madde ve ilişenlerin uzak olan şeydir.

İkincisi, kurucu ve önce gelen nedenin karışması anlamında madde ile karışık olan şeydir; maddi neden kurucudur. [Bir kısmı, madde ile karışık olan şeydir; ancak bu, kurucu ve önce gelen nedenin karışması anlamındadır ve burada madde onun kurucusu değildir.]

Üçüncüsü, neden'lik ve bir'lik gibi maddede bulunmayan şeydir. [Bir kısmı, bazen maddede bazen de maddede olmaksızın var olabilen bir'lik ve neden'liktir.] Bu üçü, maddenin varlığına gerek duymamak ve varlığı maddeden kazanmamak bakımından ortakdır.

Dördüncüsü, devinim ve durağanlık gibi maddi olan şeylerdir; ancak bunlar, madde ile değil varlık ile ilişkili olması yönünden araştırılır. Diğer üçü ile birlikte bu [dördüncü] kısım, bunlarda araştırılan konunun varlığının maddeden bağımsız olması anlamında ortakdır. Dolayısıyla, bu (son) kısım metafizik biliminin kapsamı dışında tutulamaz. Böylece, metafiziğin konusu, amaçları ve bölümleri ile birlikte sorunları açığa çıkmış oldu.

Özel varlığa gelince ki bu yüce Tanrı'dır, O, *Usûlu'd-Dîn* olarak da adlandırılan Kelam biliminin konusudur. Tanrı, Kelam biliminde O'na özel olan sıfatları ve fiilleri bakımından araştırılır. Bunun dışındaki başka yerlerde birçok defa geçtiği için artık şunu öğrenmiş oldun; her bilimin konusu, onun özel ilişenlerinin araştırıldığı şeydir. Dolayısıyla, bu özel varlık [Tanrı], Kelam bi-

liminin konusudur; bu özel varlık, varlığın varlık olması bakımından araştırıldığı metafizikte sadece varlığı ve gerçekliği bakımından konu edilir. Kelam'da ise Tanrı'nın varlığı ve gerçekliği (inniyyeti) baştan kabul edilir; zira bir bilimin konusu o bilimin amacı olamaz; bir bilim, konusunun gerçekliğini değil, aksine, konuya ilişkin özel durumları araştırır. Öyleyse, Tanrı'nın gerçekliği/inniyyeti varlığın zorunluluğudur ve O'nun varlığı bu bilimde [kelamda] bir amaç olamaz; aksine baştan kabul edilir.

Eğer sen şöyle dersin: “Kelamcıların, bazen zatların imkânı, bazen sıfatların imkânı bazen de onların hudûsundan delil getirerek Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalıştıklarını görmekteyiz.”

Derim ki: “Tıpkı var-olanların O'na muhtaç olması üzerinden Zorunlu Varlık'ın gerçekliğine kanıt getiren İbn Sînâ'nın, bununla – ki bu, O'nun bütün var-olanların ilkesi olmasını gerektirir- O'nun bütün var-olanların ilkesi olduğunu ortaya koymayı amaçlamamış olması gibi, kelamcıların bunları [yukarıdaki delilleri] ortaya koymadaki amacı -her ne kadar onların yöntemi Tanrı'nın varlığını ve gerçekliğini kabul etmeyi gerekli kılsa da- Tanrı'nın varlığını ve gerçekliğini kanıtlamak değildir; aksine, bütün var-olanların O'nda son bulduğunu ve O'nun, bütün var-olanların ilkesi olduğunu kanıtlamaktır ve bu, Tanrı'nın özel sıfatlarından biridir. Burada başka bir fayda daha vardır; her kim metafiziğin derinliklerine dalarsa onda bu bilimin [kelamın] konusunun varlığı hakkında güçlü bir inanç oluşur ve bu güçlü inançtan sonra Kelam'da daha kolay derinleşebilir.

Eğer şöyle dersin: “Niçin metafizik, “Tanrı-bilim/teoloji” olarak, bu bilim “Kelam bilimi” olarak adlandırılıyor?” Derim ki: “Birincisi, metafiziğin en yüksek gayesi Tanrı'nın varlığını bilmektir; her ne kadar metafiziğin başka amaçları varsa da Tanrı'nın varlığını bilmek, metafiziğin amaçlarının en şerefli ve araştırdığı meselelerin en yücesidir. Zira fert en şerefli, parça en yetkin

olduğunda, bütünü ve tamın parçaları ve fertleri ile adlandırılması çoğu kez yapılan bir iştir.” Eğer şöyle dersin: “Bu bilimin, yani, Kelam’ın en önemli veya başlıca amacı, Tanrı’nın sıfatlarını ve O’na özel fiilleri açıklamaktır. Dolayısıyla bu bilim, ‘Tanrı-bilim’ olarak adlandırılmayı daha çok hak etmektedir.” Derim ki: “Bir şeyin zatı, onun sıfatlarından daha şerefli. Metafizikte Tanrı’nın zatının varlığı araştırıldığı için bu bilim ‘Tanrı-bilim/İlm-i İlâhî’ olarak adlandırılmış, kelam bilimine ise başka bir ad verilmiştir.” İkinciye gelince, senin, “Bu konudaki söz şöyledir” demen gibi öncekiler bu bilimin [kelamın] amaçları konusunda “Bu konudaki kelam şöyledir” demeyi adet edindikleri için bu bilime “Kelam” adı verilmiştir. Bu bilimin “Usûlu’d-Dîn” olarak adlandırılmasına gelince, bu, zaten açık olan bir husustur.

“Kelam Bilim”inin konusunu anladıysan şunu da bilmen gerekir ki bu bilimin amaçları belli kısımlara ayrılır. Birincisi, Tanrı’nın, cisim, cisimsel, cevher, araz, vb. olmaması anlamındaki selbî sıfatlarıdır; bunlar, “Celâl/Ululuk” sıfatları olarak adlandırılır. İkincisi, Tanrı’nın, Kâdir, Âlim, vb. sübuti sıfatlarıdır; bunlar “İkrâm/Cömertlik” sıfatları olarak adlandırılır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Ululuk ve cömertlik sahibi Rabbinin adı çok yücedir.” (Rahman, 55/78). Üçüncüsü, Tanrı’nın dünya işleri ile ilgili fiilleridir; bunlar arasında şunlar sayılabilir: Evrenin Tanrı’dan çıkışının keyfiyeti, zorunlu mu yoksa seçimle mi olduğu; evrenin hudûsu ve yaratılmışların ortaya çıkışı; insanın fiillerinin yaratılması, kader ve cebr ve bunlarla ilgili meseleler. Yine, peygamberlik, elçinin gönderilmesi, vahiy, ilâhî kitapların indirilişi ve bunlarla sihir ve kerametler arasındaki farkların incelenmesi Kelam’ın amaçları arasında yer alır. Dördüncüsü, Tanrı’nın ahiret işleri ile ilgili fiilleridir. Ölüm sonrası hayatın bedenle mi yoksa ruh ile mi olacağı, insanın nefsi, ceza, mükâfat, cennet ve cehennem gibi konular bunlar arasında sayılabilir. İşte Kelam

biliminin amaçları (Kelam’ın cevabını araştırdığı meseleler) bunlardır.

Hatırlatma: Yüklemler hakkında hüküm verilene “Konu” adı verilir; ör. “Zeyd, ayaktadır” önermesinde Zeyd konu’dur. Hal’in kendisi ile var olduğu konuma/mahalle de “konu” adı verilir; ör. Cisim, hareket ve sükûnun mahalidir, yani, konu’sudur. Mahallin kendisi ile var olduğu hal’e gelince, heyula, madde vb. şeyler buna örnek olarak verilir. Yine, daha önce gördüğün gibi, bir bilimde özel ilâhî fiillerinin araştırıldığı şeye de konu denir. Derinlemesine düşünüldüğünde şunu anlarsın ki “Konu” adı verilen şeylerin anlamı bir yönden ortaktır; bu da, onun, başkalarının kendisinin üzerine yüklendiği bir yer/mahal olmasıdır. Yüklemler önermede yüklem, konuya, bazen, “Cisim hareketlidir” sözümüzde olduğu gibi eşit (muvataa) anlamda, bazen de “Cisim hareket sahibidir/Cismin hareketi vardır” sözümüzdeki gibi türemiş (müştak) anlamda yüklem olur/söylenir. Mantıkta bu ikisi arasındaki farkı öğrenmiştin. Cisme, hareket türemiş anlamda, hareketli ise eşit anlamda yüklem olur. Hal’in kendisi ile var olduğu konuma/mahalle gelince, burada hal, mahalle türemiş anlamda yüklem olur ve “Cisim hareket sahibidir” denir. Her iki bilimde de [metafizik ve kelam] konu’nun hakikatinin ne olduğunu anladığın zaman bu ikisi arasındaki farkın ne olduğunu da fark edersin. Bizim burada açıklamayı istediğimiz şeylerden biri de metafiziğin ve kelam biliminin konuları ile bunlar arasındaki farkın ne olduğunu bütün açıklığı ile ortaya koymaktır; başarıya ulaştıran Allah’tır.

SONUÇ

Bu risaleye vakıf olan ve onun tamamlamak kendisine nasip olan kişiye düşen, bütün övgülere layık olan Allah (c.c.)’a en yüksek seviyede hamd ve şükür etmesidir. Risale bitti; Allah’ın velisine hamd, O’nun elçisine ve elçisinin bütün ailesine salat olsun.

MESELE

Eğer şöyle denirse: “ Kelam biliminin konusu, ismi yüce olan Allah’ın zatıdır; çünkü kelamcı Allah’ın zati ilişenleri olan sübûtî-selbî sıfatlarını ve fiillerini araştırır. Bunlar, evrenin yaratılmasını, evrenin Tanrı’dan çıkışının seçimle mi zorunlu mu olduğunu, insanın fiillerinin yaratılmasını, evrenin düzenini, peygamberlik ve bununla ilgili şeylerin araştırılmasını kapsayan dünya işleri ile ilgili olabildiği gibi, ölüm sonrası hayatı ve nefsin araştırılması gibi vahye dayalı diğer konuları kapsayan ahiret ile ilgili işler de olabilir. Daha önce geçtiği üzere, her bilimde bir şeyin zati ilişenleri araştırılır ve bu, o bilimin konusunu oluşturur. Dolayısıyla Kelam’ın konusu Allah Teâla’nın zatıdır. Bazıları şöyle diyerek buna itiraz etmişlerdir: Bir bilimin konusu o bilimde ispat edilmez; ancak Allah’ın zatı Kelam’da ispat edilir, dolayısıyla Kelam’ın konusu olamaz.

Buna şöyle cevap veririm: Biz, O’nun Kelam’da ispat edildiğini kabul etmediğimiz; aksine Zorunlu’nun kanıtlanması meselesinin Kelam biliminin meseleleri arasında yer almadığını düşündüğümüz için şöyle denilmesi de doğru değildir: “ Tanrı’nın varlığı aslında hangi bilimde kanıtlanır? Onların en yüce bilimi Kelam’dır ve bu bahis kelam kitaplarının ortasında zikredilir; öyleyse nasıl Kelam’ın dışında olabilir?” Çünkü biz şöyle diyoruz: Tanrı’nın daha yüce bir bilimde kanıtlanması gerektiğini kabul etmiyoruz. Onla-

rın bilimlerinin Kelam biliminde son/çözüm bulması niçin caiz olmasın ki? Sonra, Kelam bilimi, açık, tekil olan bu meselede Kelam’a ait olmayan burhanlara ihtiyaç duyar. Bunların Kelam kitaplarında zikredilmesi ve diğerlerinden sonra gelmesi, konuların dizilişi ile ilgilidir; sonra gelmesi işin doğasından kaynaklanan bir zorunluluk değildir. Çünkü konuların dizilişinde belli bir zorunluluk söz konusu değildir.

Şöyle denirse: Kelam’ın konusu Allah’tır ve mümkünlerin ihtiyaç dizisinin Allah’a dayanması bakımından mümkünlerin zatıdır. Dolayısıyla, kelamcı bu ikisini araştırır ve bunların toplamı kelamın konusudur. Buna, daha önce geçen açıklamalara dayanarak itiraz edilir.

Şöyle denirse: Kelam’ın konusu mutlak varlıktır; çünkü kelam, mutlak varlığın, kadim ve hadis gibi özsel ilişenlerini; cevher ve araz gibi kısımlarını ve bu ikisinin kısımları arasında yer alan el-Evvel, O’nun sıfatları ve fiilleri gibi konuları araştırır. Buna karşı şöyle cevap verilir: “İslam kanunu üzerine olma” ile kayıtlayarak Kelam karşısında Metafizik’in değerini düşürmeye çalışmak geçersizdir. Çünkü metafizikçi salt aklın kanununa göre araştır ve bu, diğerinden daha açıktır. [Bir bilimin] konusu bilinince, o bilimin tanımı ve sorunları da bilinir. Bilimin tanımı şöyle yapılabilir: Bilim, şunu şunu araştırır ve bu bilimin sorunları, bu bilimde kanıtlanan konuya ilişik olan niteliklerdir. İşin gerçeğini en iyi Allah bilir.